UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

ȘCOALA DOCTORALĂ ȘTIINȚE UMANISTE ȘI ALE EDUCAȚIEI

CONSORŢIU: Universitatea de Stat din Moldova (USM), Universitatea de Stat „Alecu Russo” din Bălți (USARB), Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Cahul (USC).

Cu titlu de manuscris C.Z.U.: 741(478)″18/19″(043.2)

ȘIBAEV DMITRI

DESENUL ARTISTIC ÎN CADRUL EVOLUȚIEI ARTELOR PLASTICE ÎN REPUBLICA MOLDOVA (SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA - SECOLUL AL XX-LEA)

611.07 – ISTORIA ŞTIINŢEI ȘI TEHNICII (ARTE VIZUALE)

Rezumatul tezei de doctor în istorie

CHIȘINĂU, 2025

Teza a fost elaborată în cadrul Școlii Doctorale Științe Umaniste și ale Educației a Universității de Stat din Moldova

Conducător ştiinţific:
Şlapac Mariana, doctor habilitat în studiul artelor, membru corespondent, conferenţiar cercetător.
Membrii Comisiei de îndrumare:
1. *Condraticova Liliana, doctor habilitat în studiul artelor şi culturologie, doctor habilitat în istorie, conferenţiar cercetător;*
2. *Ceastina Alla, doctor în studiul artelor şi culturologie;*
3. *Procop Natalia, doctor în studiul artelor şi culturologie.*

Componența Comisiei de doctorat:
Președinte – *Grati Aliona, doctor habilitat în filologie, profesor universitar, Universitatea de Stat din Moldova;*
Conducător științific – *Șlapac Mariana, doctor habilitat în studiul artelor, membru corespondent, conferenţiar cercetător, Institutul Patrimoniului Cultural;*
Referent 1 – *Condraticova Liliana, doctor habilitat în studiul artelor şi culturologie, doctor habilitat în istorie, conferențiar cercetător, Academia de Ştiinţe a Moldovei;*
Referent 2 – *Xenofontov Ion, doctor în istorie, conferențiar universitar, Universitatea de Stat din Moldova;*
Referent 3 – *Boldureanu Ana, doctor în istorie, cercetător științific coordonator, Muzeul Național de Istorie a Moldovei;*
Secretar științific – *Dementieva Diana, doctor în filologie, Universitatea de Stat din Moldova.*

Susţinerea va avea loc la 27 iunie 2025, ora 14:00, în şedinţa publică a Comisiei de doctorat din cadrul Școlii Doctorale Științe Umaniste și ale Educației a Universității de Stat din Moldova, în auditoriul 530, Aula „Gh. Brătianu”, blocul central al USM, Chișinău, str. Alexei Mateevici 60.

Teza de doctorat şi rezumatul pot fi consultate la Biblioteca Națională a Republicii Moldova, Biblioteca Centrală a Universității de Stat din Moldova şi pe pagina web a ANACEC.
Rezumatul a fost expediat la 21 mai 2025.

Autor
Șibaev Dmitri *semnătură*

Conducător/consultant ştiinţific,
Șlapac Mariana, doctor habilitat în studiul artelor, membru corespondent, conferenţiar cercetător *semnătură*

Președinte al Comisiei de doctorat,
Grati Aliona, doctor habilitat în filologie, profesor universitar *semnătură*

© Șibaev Dmitri, 2025

CUPRINS

REPERELE CONCEPTUALE ALE CERCETĂRII.....4

CONȚINUTUL TEZEI…….…….8

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI.....25

BIBLIOGRAFIE……..28

LISTA PUBLICAŢIILOR AUTORULUI LA TEMA TEZEI ……..…...…30

ADNOTARE…….…….....……..32

АННОТАЦИЯ…….……33

ANNOTATION……..……...…34

REPERELE CONCEPTUALE ALE CERCETĂRII

De-a lungul secolelor, desenul – baza structurală a oricărei reprezentări – a fost un instrument de lucru al artiştilor plastici. Desenul primează ca expresie în artele grafice şi formează temelia tuturor artelor vizuale. Ulterior, acesta s-a cristalizat într-o formă autonomă de grafică – *desenul artistic*, mijloc de exprimare sub forma unor figuri reprezentative sau abstracte. „Arta desenului posedă calități atât de extraordinare, încât nu numai că imită operele naturii, dar poate produce infinit mai mult decât a făcut natura însăși" (Leonardo da Vinci, *Tratat despre pictură*) [29, p. 7]. Desenul reflectă realitatea sau imaginarul în plan bidimensional, începând cu picturile rupestre preistorice, compoziţiile etajate în registre ale artei egiptene, impozantele fresce romane şi programele iconografice religioase medievale elaborate conform canoanelor. Prin desen artistic pot fi redate idei complexe şi deschise cele mai intime şi subtile faţete ale personalităţii umane. Cu toate că linia desenatorului definită ca punct în mişcare nu există în lumea reală, fiind doar o convenţie de reprezentare, aceasta devine un procedeu ingenios şi element important de limbaj plastic al desenului, mijloc de materializare a simţurilor cu diverse expresivităţi şi semnificaţii. Desenul artistic poate exprima o poveste, stare, atitudine (*desen narativ*) sau reda vreun subiect în poziţia din care este observat (*desen după natură*). În acelaşi timp, există o legătură strânsă între desen şi pictură, sculptură şi arhitectură – cele mai notorii personalităţi din aceste domenii au fost, de asemenea, buni desenatori.

Actualitatea temei. Pe tot parcursul evoluției științei, *studiul artelor plastice*, chiar din faza constituirii, desenul a reprezentat o preocupare constantă a cercetătorilor. Astăzi, practic, fiecare spațiu cultural beneficiază de studii ştiinţifice despre grafica reprezentativă. Însă la momentul actual nu dispunem de o lucrare din domeniul istoriei ştiinţei în care să avem o imagine integră a evoluției desenului artistic în cadrul școlii naționale de arte plastice. Fără o cercetare complexă şi multiaspectuală a acestei problematici situate la interferența istoriei, științei şi studiului artelor plastice nu putem vorbi despre conturarea unui tablou de ansamblu al dezvoltării artelor vizuale naţionale. Această lacună istoriografică a determinat necesitatea unei noi cercetări dedicate desenului artistic în cadrul evoluției artelor plastice în Republica Moldova la sfârşitul secolului al XIX-lea – sfârşitul secolului al XX-lea. Demersul ştiinţific vizează particularitățile estetice, stilistice şi tehnice ale desenului artistic, morfologia transformărilor culturale petrecute în intervalul temporal vizat, precum şi textele semnate de plasticieni care tindeau să conceptualizeze procesul de creație. Din surse bibliografice, materiale de arhivă, cataloage, pliante, memorii, interviuri ş.a., am putut repera informații preţioase ce ţin de viața expozițională din spațiul vizat, precum și despre cei mai reputaţi profesionişti – maeştri ai școlii naționale de arte plastice. Ne-am

documentat în privinţa temei enunţate din expoziţiile desfăşurate la Muzeul Naţional de Artă al Moldovei, Centrul Expoziţional „C. Brâncuși” și alte galerii din Chişinău, Biblioteca Naţională a Republicii Moldova, Agenţia Naţională a Arhivelor din Republica Moldova şi din colecţii particulare. Textele critice elaborate de contemporanii desenatorilor moldoveni ne-au permis să înțelegem modul în care au fost percepute operele lor la momentul realizării și expunerii, astfel fiind urmărită retrospectiva percepției lucrărilor artistice în societate.

Limitele cronologice ale cercetării cuprind perioada dintre sfârşitul secolului al XIX-lea şi sfârşitul secolului al XX-lea. Limita de jos coincide cu anul 1891, când pedagogul şi pictorul Terinte Zubcu (Terenti N. Zubcov) a fondat Școala de desen la Chișinău, iar cea de sus – cu ultimul deceniu al secolului al XX-lea. Acest interval de timp este divizat în trei perioade:

- *basarabeană*, care cuprinde două etape, fiecare cu particularitățile sale distincte: prima, ţaristă, în cadrul Imperiului Rus (1891-1917), când sunt puse bazele școlii artei plastice moderne laice și cea de-a doua, interbelică, în componenţa României Mari (1918-1940), când arta plastică basarabeană se dezvoltă în albia firească a ambianței artistice româneşti;
- *sovietică*, în componenţa URSS (1944-1991), perioadă marcată de contradicții aprige, atât în planul rezistenței identitare față de presiunile ideologice, cât și în cel al antagonismului viziunilor estetice ale unor personalități devenite nume de referință în arta plastică națională;
- *postsovietică*, în componenţa statului independent Republica Moldova (1991-2000), orientată, ca fenomen artistic, către valorile artistice europene.

Limitele geografice ale cercetării. În perioada ţaristă şi interbelică este examinată Basarabia – spaţiul Moldovei răsăritene cuprins în teritoriul interfluviului Prut-Nistru, între 1944 şi 1991 este cercetat teritoriul RSSM, iar din 1991 până în 2000 – cel al Republicii Moldova. În mare parte ne-am axat pe procesele culturale și artistice care au avut loc la Chișinău, cu unele excepții, ce vizau creația artiștilor originari din spațiul examinat, dar care își desfășurau activitatea în străinătate, rămânând pentru contemporaneitate și posteritate figuri simbolice ale patrimoniului național.

Problema ştiinţifică importantă soluționată constă în examinarea operelor de artă din perspectivă istorică, fapt ce a contribuit la sistematizarea informaţiilor şi crearea unei viziuni coerente asupra desenului artistic naţional în vederea stabilirii procesului evolutiv al artelor vizuale din spaţiul investigat, trasării traiectoriei devenirii profesionale ale plasticienilor şi introducerii în circuitul ştiinţific a noi lucrări de valoare.

Scopul prezentei lucrări constă în determinarea rolului desenului artistic în cadrul parcursului istoric al artelor plastice din Republica Moldova de la sfârşitul secolului al XIX-lea până la sfârşitul secolului al XX-lea prin examinarea, sistematizarea și analiza surselor

bibliografice în care a fost abordată direct sau tangențial tema desenului artistic din perioada cercetată, raportate la valorificarea operelor desenate, atât publicate, cât și inedite.

Pentru atingerea acestui scop, au fost trasate următoarele **obiective:**

1. Analiza istoriografiei universale, sovietice şi naţionale în care sunt reflectate mijloacele de expresie plastică și particularitățile estetice specifice diverselor tehnici ale desenului conform perioadelor de evoluție ale artelor plastice;

2. Valorificarea textelor scrise de plasticieni pe marginea problemelor ce țin de desen în contextul creației artistice;

3. Investigarea celor mai reprezentative desene artistice realizate de creatorii moldoveni;

4. Identificarea specificului desenului artistic în diferite perioade de evoluție ale artelor plastice naționale;

5. Determinarea interferenței desenului cu alte domenii ale artelor plastice;

6. Completarea portretelor de creaţie ale unor personalităţi marcante în domeniul culturii plastice naţionale în perioada enunţată.

Ipoteza de lucru. Cercetarea complexă şi multiaspectuală a desenului artistic din spaţiul examinat cuprinde o perioadă de peste un secol și se desfășoară din perspectivă istorică, valorificând oportunitarea de elucidare a unor fenomene artistice neinvestigate până în prezent și contribuind la „descifrarea" gândirii artistice a plasticienilor şi la înţelegerea percepţiei creaţiei lor în societate.

Metodologia de cercetare. În lucrare au fost utilizate mai multe metode de cercetare. *Metoda istoriografică* a oferit variate unghiuri de privire asupra parcursului istoric al artelor plastice naţionale. *Metoda documentării* la expoziții (în mare parte la Muzeul Naţional de Artă a Moldovei) și în atelierele artiștilor a contribuit la investigarea lucrărilor artistice și a materialului publicistic care le vizează.

Prin intermediul *metodei semiotice* a fost interpretată retorica discursului plastic, în special fiind abordată problema relaţiei dintre individualitatea plasticianului și contextul istoric. Artistul, în mod direct ori imanent, comunică mesaje prin care se manifestă paradigma socioculturală a timpului. Este deosebit de importantă relevarea discrepanței dintre activitatea artistică, drept manifestare a firii creatorului, și arta ca instrument al narativului socio-politic, iar în cazul desenului – sesizarea individului. Deoarece obiectul principal al cercetării îl constituie desenul artistic, care în mai mare măsură reflectă caracterul creatorului, ne-am axat pe *metoda investigării istorice.* Astfel am putut elucida raportul dintre personalitatea artistului și contextul în care a activat.

Atât sursele bibliografice, cât și lucrările artistice au fost periodizate prin intermediul

metodei cronologice. Am recurs la *metoda structural-funcţională* și cea *sistematică* în cazul identificării relației dintre instituțiile de învățământ de profil și contextul istorico-artistic, dar și în cazul problemelor de ordin strict artistic, atunci când am stabilit legătura dintre desen și alte domenii ale artelor plastice. *Metoda comparativă* și cea a *observației* a constituit punctul de pornire în stabilirea particularităților desenului la diferite etape istorice, precum și pentru evaluarea creației artiștilor. În cazul investigaţiei istoriografiei, s-a urmărit schimbarea opticii cercetătorilor și criticilor în funcție de perioada cercetată. *Metoda formal-stilistică* a stat la baza cercetării lucrărilor artistice, inclusiv schițe, crochiuri, studii ş.a. *Metoda iconografică* a oferit perspective de abordare şi interpretare a operelor desenate cu valenţe iconografice și, ulterior, de contextualizare a tendințelor generale ale perioadei. Prin *analiza* și *sinteza* lucrărilor artistice și a documentelor istoriografice, care le vizează, a fost investigat un substrat particular, care completează tabloul general al creației artistice și al perioadei în ansamblu.

Pe lângă metodele menţionate, materialului investigat i-au fost aplicate *metoda generalizării* şi cea a *analogiei*, *metoda cultural-istorică* şi cea *arhetipală*. De asemenea, metodologia cercetării a inclus metodele: *hermeneutică*, *axiomatică*, *ipotetico-deductivă*, *empirică, logico-generală şi tipologică.* Prin intermediul metodelor enumerate s-a putut obține o imagine complexă în raport cu scopul principal propus.

Cuvinte-cheie: desen, grafică, grafică de șevalet, pastel, creion, tuș, peniță, cărbune, materiale grafice, schiță, crochiu, publicații, catalog, jurnal, portret, autoportret, peisaj, istoriografie, document, punct, linie, realism socialist, „dezgheț hrușciovist”, artă angajată, schema compoziției.

CONȚINUTUL TEZEI

Lucrarea este structurată în trei capitole, fiecare fiind axat pe un segment specific al temei abordate. În **INTRODUCERE** sunt expuse actualitatea, limitele cronologice și geografice, gradul de investigare a problemei, fiind conturat scopul şi trasate obiectivele de cercetare. Tot aici sunt indicate metodologia de cercetare şi ipoteza de lucru. Este prezentat de asemenea sumarul capitolelor tezei.

Primul capitol, intitulat **DESENUL ARTISTIC CA OBIECT DE INVESTIGAŢIE DIN PERSPECTIVĂ ISTORIOGRAFICĂ ŞI A LITERATURII DE SPECIALITATE**, pune în lumină gradul de cercetare a temei, urmărind diverse abordări ale desenului artistic în sursele bibliografice.

În subcapitolul **1.1. Consideraţii generale asupra desenului artistic** se pleacă de la un scurt istoric al desenului în arta universală, cu accent pe a doua jumătate a secolului al XX-lea, care, din cauza lipsei de distanțare temporală, este pus mai puțin în discuție în literatura de specialitate. În Europa postbelică, pe baza valențelor estetice ale *suprarealismului*, ce reprezintă spațiul oniric, se dezvoltă *realismul fantastic,* care pune accentul pe viziunea grafică și revalorifică moștenirea marilor maeștri, atât a celor din epoca Renaşterii, cât și a reprezentanților *simbolismului* concentrați pe sensibilitate mistică. *Pop art*-ul apelează la imaginile ce înconjoară reprezentantul societății de consum în cotidian, meditând, prin intermediul artei, pe marginea condiției umane.

De asemenea au fost descrise principiile de clasificare şi tehnicile specifice. În sens cultural, desenul reprezintă o valoare universală care se racordează la viziunile artistice din întreaga lume. Un instrument al reflexiei în cadrul artelor plastice, desenul poate deschide fațete subtile și intime ale personalității autorului, care își reprezintă epoca. Pe lângă faptul că desenul este un mijloc prin care pictorul, arhitectul ori sculptorul își cristalizează ideea plastică, acesta posedă și mijloacele de expresie plastică absolut autonome, prin care pot fi exprimate idei complexe și subtile trăiri omeneşti, completând adesea nu doar căutările în sfera esteticului, dar și în variate ramuri ale științei, ocupând un loc de seamă în întreaga cultură vizuală.

Subcapitolul **1.2. Desenul artistic în istoriografia și literatura de specialitate universală** prezintă eșalonat scrierile istoricilor, criticilor de artă și artiștilor plastici, începând din Renaștere şi terminând cu începutul secolului al XXI-lea. Considerații pe marginea desenului au fost expuse, începând cu Renașterea, de către Cennino Cennini, Leonardo da Vinci [29, p. 7] şi Giorgio Vasari [10; 18; 29]. Printre reprezentanții Epocii Luminilor despre desen au scris Denis Diderot şi Johann Wolfgang von Goethe [10; 18; 29], iar „părintele studiului artelor” Johann Joachim Winckelmann făcea trimitere la desene din perspectiva documentului istoric [10; 18; 29]. Un reper peren pentru

critica de artă constituie scrierile lui Charles Baudelaire, care medita pe marginea problemei desenului în cadrul creației [10; 18; 29]. O altă personalitate simbolică pentru secolul al XIX-lea este Eugène Delacroix, al cărui *Jurnal* este cel mai vestit exemplu de memorialistică realizat de un pictor, unde sunt expuse și gânduri privind arta desenului [10; 18; 29]. În acelaşi secol, despre desen a scris John Ruskin [10; 18; 29].

În cadrul Școlii vieneze de istoria artelor (*Wiener Schule der Kunstgeschichte*) și al tradiției intelectuale pe care au urmat-o au activat mai mulți cercetători care s-au axat, într-o măsură mai mare ori mai mică, și pe studiul desenului artistic, de-a lungul evoluției artelor în ansamblu. Max Dvořák, unul dintre reprezentanții de bază ai acestei şcoli, a fost adeptul viziunii idealiste (*Geistesgeschichte*) [10; 18]. Merită menţionați, de asememea, autorii lucrărilor științifice care au gestionat activitatea muzeului Albertina din Viena – depozitar al uneia dintre cele mai remarcabile colecții de grafică: Heinrich Leporini, Otto Benesch, Walter Koschatzky [29], Marian Bisanz-Prakken [28] şi Christof Metzger [28].

În prima jumătate a secolului trecut despre arta desenului au mai scris Johan Huizinga [29], Heinrich Wölfflin [10; 18; 29], Lionello Venturi [18], Erwin Panofsky [10; 29] ş.a. Am apreciat, în mod special, investigaţiile istoricului german Udo Kultermann [10], axate pe conștientizarea epistemologiei proceselor evolutive ale viziunii teoretice în domeniul artelor plastice.

Subcapitolul **1.3. Viziuni asupra evoluției desenului artistic în publicaţiile ştiinţifice sovietice** pune în discuţie publicațiile elaborate în URSS, şi respectiv în RSSM, în perioada sovietică, care au influențat ambianța intelectuală și artistică din republică. Printre lucrările care au excelat în arta desenului se numără cele semnate de Boris Vipper, Vladimir Favorsky, Alexei Laptev, Alexei Sidorov [25], E. Levitin, Bella Soloviova ş.a. În istoriografia sovietică tema desenului artistic a fost abordată tangenţial de către Lev Cezza [27], Ada Zevin [23; 24], Kir Rodnin [26], Matus Livșiț [24], Dmitri Golțov [7] ș.a.

În subcapitolul **1.4. Desenul artistic ca obiect de cercetare în lucrările ştiinţifice din România şi Republica Moldova** sunt analizate cele mai reprezentative lucrări, în mare parte de sinteză, în care într-o măsură sau alta este abordată tema propusă pentru investigare. Parcursul retrospectiv al artelor plastice din România a fost conturat de criticul de artă Vasile Florea. Acelaşi aspect pentru spaţiul Basarabiei a fost elucidat pentru prima dată de sculptorul Alexandru Plămădeală [12]. După 1991 au apărut alte lucrări cu o anumită atingere a temei desenului artistic semnate de Ludmila Toma [16], Tudor Stavilă [1; 15], Tudor Braga [2], Irina Calaşnicov [4], Eleonora Brigalda-Barbas [1; 3], Victoria Rocaciuc [14], Tatiana Răşchitor [13], Vladimir Kravcenko [9], Ana Marian [11] ş.a. Totuşi, trebuie remarcat faptul că în cadrul artelor plastice naționale, tema desenului artistic a fost abordată doar fragmentar şi sporadic, fiind trecută

nejustificat cu vederea de istorici și cercetători din domeniul artelor vizuale. Textele critice ori apreciative incluse în monografii, cataloage, pliante ș.a. ne-au permis să înțelegem în ce mod au fost percepute operele artistice la momentul realizării și mai târziu.

Subcapitolul **1.5. Sursele de cercetare** prezintă o sumară descriere a colecțiilor publice și particulare, precum și altor izvoare.

Prezentul demers ştiinţific s-a axat preponderent pe analiza surselor edite: monografii, articole științifice și publicistice, cataloage, pliante, memorialistică ș.a. În circuitul științific au fost introduse și materiale inedite din cadrul colecțiilor publice și particulare.

Totuşi, niciunul dintre studiile menționate nu a urmărit parcursul evolutiv al desenului artistic în cadrul artelor plastice naţionale. O interpretare științifică, multilaterală și complexă pe marginea acestei teme a fost imposibil de realizat deoarece desenul era analizat în contextul creației în ansamblu, în mare parte, în cadrul biografiilor artiștilor plastici, fiindu-i oferit un loc secundar în cercetări, la nivel de suport pentru lucrări în tehnicile picturii, gravurii sau sculpturii. Autorii s-au concentrat, preponderent, pe desen ca ramură a graficii de șevalet.

Cele relatate dovedesc lipsa unor studii exhaustive de specialitate referitoare la arta desenului în cadrul artelor plastice naţionale la sfârşitul secolului al XIX-lea – sfârşitul secolului al XX-lea. Acest gol istoriografic a determinat necesitatea prezentei lucrări ştiinţifice care raportează desenul artistic naţional atât la creația plasticienilor în ansamblu, cât și la *materialul istoric, critic, publicistic, epistolar şi memorialistic*.

1.6. Concluzii la capitolul 1.

În urma analizei istoriografiei universale, sovietice și naționale care vizează problema desenului în cadrul evoluţiei artelor plastice am ajuns la următoarele concluzii:

1. În literatura de specialitate sunt elaborate variate criterii generale de clasificare ale desenului, în funcție de materialele grafice, tehnicile utilizate, modul de abordare a „iluziei spațiului” în compoziție ori rolul pe care îl poate îndeplini desenul în cadrul creației artistice. Cu ajutorul lor este sistematizat și cercetat patrimoniul grafic, însă, pentru a evita rezultatele pur formale, se impune racordarea lor la viziunile plasticienilor.

2. În perioada Renașterii, desenul este descris ca un segment complementar operelor de creație ale artiștilor plastici, arta desenului fiind calificată ca bază pentru toate genurile artelor vizuale. În epoca Luminilor, desenul este abordat în calitate de document cu rol deosebit în procesul didactic. În secolul al XIX-lea desenul este supus analizei în contextul creației, iar în secolul următor investigat cu ajutorul metodei formale şi al celei iconologice.

3. Școala vieneză de istorie a artelor a acordat o atenție sporită desenului artistic: M. Dvořák analiza arta plastică prin prisma tendințelor intelectuale specifice perioadei căreia compoziția

investigată îi aparține, acest tip de abordare fiind numit *Geistesgeschichte*; H. Sedlmayer descria morfologia transformărilor artei în ansamblu de-a lungul timpului; O. Benesch, era concentrat pe studiul graficii, iar W. Koschatzky a elaborat unul dintre cele mai reprezentative studii științifice despre arta desenului.

4. În lucrările de specialitate sovietice este utilizată metoda interpretării timpului și a spațiului în desen prin mijloacele grafice de expresie plastică specifice diferitor perioade de evoluție ale artelor, precum și abordarea culorii în desen.

5. Desenul în cadrul creației artiștilor basarabeni a ajuns în vizorul cercetătorilor din RSSM doar tangenţial. Analiza desenului nu a intrat în sfera intereselor prioritare ale criticilor de artă, însă măiestria desenatorilor era apreciată.

6. În cercetările ştiinţifice din România despre parcursul artei naţionale ambianța artistică basarabeană este descrisă fragmentar. Autorii analizează desenul în contextul creației artiștilor plastici din întregul spațiu românesc, fapt ce permite evaluarea artei grafice naţionale din perioada interbelică.

7. O imagine de ansamblu asupra evoluției artei plastice basarabene se cristaliza în timp de la prima descriere în 1933, realizată de către sculptorul A. Plămădeală, până la ediția dedicată artelor frumoase din Basarabia din secolul al XX-lea, elaborată în 2019-2020 de criticul de artă T. Stavilă – lucrare de sinteză în care au fost înserate multiple documente, date arhivistice, dar și desene de calitate.

8. În publicațiile din ultimele trei decenii apărute în Republica Moldova au fost considerabil aprofundate și detaliate biografiile personalităților marcante din domeniul artelor plastice naţionale. Dacă în perioada sovietică, prin creația artiștilor s-a urmărit conturarea procesului istoric al evoluției artelor plastice, cercetătorii actuali au pus accent pe individualitatea plasticienilor, prezentând artistul ca exponent al epocii sale şi „zugrăvind” prin textul științific traseul lui creativ. Însă desenul este abordat doar în măsura în care completează biografiile artiștilor plastici.

9. Istoriografia cercetată demonstrează absența unui studiu de sinteză, dedicat desenului artistic în cadrul evoluţiei artelor plastice naţionale în perioada de la sfârșitul secolului al XIX-lea – sfârşitul secolului al XX-lea. Deși problematica anunţată în teză a fost abordată tangențial şi fragmentar în unele lucrări, totuși aceasta nu a constituit obiectul unei investigații exhaustive.

În capitolul al doilea, **SPECIFICUL DESENULUI ARTISTIC ÎN BASARABIA ANILOR 1891-1940**, subcapitolul **2.1. Creaţia desenatorilor în contextul artelor plastice din anii 1891-1918** se referă la desenul în cadrul etapei incipiente de constituire a tradiției artelor plastice laice. Un rol important în fondarea şi dezvoltarea şcolii naţionale de desen l-au jucat T. Zubcu și Vladimir Ocușco. În Basarabia încep să activeze pictori profesioniști care au făcut studii

în diferite centre culturale ale Europei. Activitatea lui V. Ocușco în sfera pedagogică a solicitat eforturi mari, lăsându-i prea puțin timp pentru lucrul creativ. Din această cauză ne-a rămas un număr redus de opere semnate de pictor care au și supraviețuit vicisitudinilor timpului. Colecția de grafică a Muzeul Naţional de Artă a Moldovei conţine câteva desene realizate de V. Ocușco, recognoscibile prin tehnica exigentă a hașurei și predispoziția pentru detaliu. Plasticianul tinde să înscrie personajele sale într-un cadru spațial concret, acordând atenție detaliilor vestimentației a căror materialitate este redată cu veridicitate. Desenele artistului V. Ocușco s-au învrednicit de atenția criticilor încă în perioada sovietică. În majoritatea publicațiilor accentul este pus pe activitatea pedagogică, prioritară pentru această personalitate. În subcapitolul **2.2. Desenul artistic în cadrul artelor plastice din anii 1918-1940** desenul este investigat într-o perioadă în care cultura plastică basarabeană se dezvolta în cadrul artelor vizuale românești.

La cumpăna secolelor, Basarabia a aderat la procesul de dezvoltare a culturii laice, iar din anul 1918 își lărgește orizonturile, când artiștii basabeni își fac studiile și activează la București, dar și în alte centre europene, astfel absorbind tot spectrul de aspirații estetice ale Europei continentale.

În perioada de referinţă, arta plastică din Basarabia tindea să se sincronizeze cu procesele petrecute în arta europeană, interpretându-le într-o cheie proprie, în raport cu particularitățile specifice zonei.

Istoriografia sovietică tindea să minimizeze, iar în unele cazuri și să denigreze realizările acestei etape importante pentru constituirea școlii naționale de artă plastică. Însă datorită mai multor publicații apărute în perioada postsovietică s-a reușit revenirea la obiectivitate în aprecierea creației artiștilor. Pe lângă cercetările istoricilor şi criticilor de artă, o importantă sursă de documentare a acestei etape constituie amintirile Olgăi Plămădeală [21], soţia vestitului sculptor A. Plămădeală. Maestrul A. Plămădeală a fost autorul primului articol [12] în care a fost conturat parcursul retrospectiv al artei basarabene.

Desenele lui A. Plămădeală pot fi clasificate în trei categorii, conform genurilor: peisaje, nuduri feminine și portrete. Artistul plastic August Baillayre s-a axat pe estetica curentelor moderniste, fapt proiectat pe discursul său grafic. O personalitate reprezentativă pentru această perioadă a fost plasticiana Eugenia Maleșevschi, a cărei creație s-a păstrat în mare parte prin desene pregătitoare pentru picturi. Este posibil că modelele jucau rolul personajelor prezente în compozițiile sale picturale care dispuneau de o anumită linie narativă și care nu au rezistat timpului. Limbajul și temele acelor lucrări le putem doar intui pe baza materialului grafic rămas, raportându-l la amintirile contemporanilor.

Artistul plastic Pavel Șillingovski, originar din Chișinău, a activat la acea vreme în orașul Leningrad, astfel, viziunea sa artistică a fost distinctă de cea a plasticienilor basarabeni. Însă lucrările sale au devenit exemple de urmat pentru toată grafica sovietică, iar o parte considerabilă a patrimoniului lăsat de artist a fost depozitată la Muzeul Național de Artă al Moldovei. Moștenirea epistolară a lui P. Şillingovski [25] ne-a permis să surprindem subtilitățile firii plasticianului şi anumite idei referitoare la procesul de creaţie. Percepția instantanee a naturii nu este specifică limbajului artistului, compozițiile desenelor sale sunt rațional echilibrate și bine structurate, aduse, prin materialul ales pentru executarea lucrării, la finalitatea logică. Artistul încearcă să prezinte contemporaneitatea prin estetica sa clasicizantă, opunându-se aspirațiilor recent afirmate ale avangardei.

În prezentul subcapitol desenele acestor personalități, dar și ale colegilor lor mai tineri, care ulterior vor continua activitatea creativă în perioada postbelică (Rostislav Ocușco, Moisei Gamburd, Victor Ivanov ş.a.), sunt clasificate sub aspect tematic, după elemente de limbaj plastic ş.a.

R. Ocușco apelează la stilizare în acea măsură în care acest procedeu constituie un mijloc pentru a exprima pregnant caracterul, psihologia și lumea interioară a personajelor reprezentate, nealunecând într-un joc al formei în sine. Silueta, proprietățile materialului ales, vibrația liniei, varietatea tehnicilor – toate au un caracter sugestiv și conduc spre obiectivul major al desenatorului care depășește simpla reproducere a trăsăturilor individuale ale personajului reprezentat.

În discursul său plastic M. Gamburd știe exact când să se oprească și să lase la discreția percepției privitorului enigma destinului personajului portretizat. Precizia liniei și impulsivitatea retușului ori a hașurei constituie un instrument perfect pentru artist. Desenele acestei perioade constituie o galerie complexă de chipuri ale oamenilor din Basarabia. Numeroase nuduri realizate în desen de M. Gamburd confirmă cunoașterea profundă a anatomiei. Artistul surprinde modelul său în variate poziții și racursiuri, exprimând volumul prin contrapunerea liniei precise a unui negru consistent cu transparența petei trasate cu partea lată a cărbunelui ce redă vibrația luminii și semiumbrei pe corpul uman.

În teză sunt supuse unei analize detaliate calităţile artistice, particularitățile tehnice şi spectrul preferințelor estetice, fiind stabilită și valoarea documentară a operelor desenate, în calitate de „markere” ale timpului lor.

2.3. Concluzii la capitolul 2

Finalizând compartimentul cu referire la specificul desenului artistic din Basarabia în anii 1891-1940, am ajuns la următoarele concluzii:

1. Istoricii de artă care au activat în RSSM – A. Zevin, L. Cezza, K. Rodnin şi M. Livșiț –

încercau să aprecieze spectrul variat de calități artistice ale plasticienilor basarabeni, uneori „camuflând” anumite idei care nu se înscriau în limitele impuse de ideologia sovietică, aspirând spre obiectivitate chiar și în circumstanțe complicate. Desenul în creația artiștilor basarabeni, la acea etapă, este abordat de criticii de artă foarte sumar. În publicațiile perioadei sovietice găsim afirmații despre existența liniilor realiste și decadentist-estetizante în creație. Calificativul „decadentist” ori „estetizant” presupunea o conotație negativă, în contextul artei care promova noile realităţi sovietice.

2. În istoria artelor plastice basarabene o lucrare de referință este monografia ştiinţifică a cercetătorului T. Stavilă, în două volume, *Artele frumoase din Basarabia în secolul al XX-lea* (2019-2020) [15]. Acest studiu de sinteză a fost precedat de un șir de publicaţii care abordau variate aspecte ale artelor vizuale din perioada vizată, în special, arta plastică modernă din Basarabia, viaţa şi activitatea plasticienilor E. Maleșevschi, A. Baillayre ş.a. Desenele artiștilor basarabeni au intrat în sfera intereselor criticului de artă, însă nu au constituit obiectul principal de investigaţie.

3. În perioada antebelică, rolul desenului s-a rezumat, în mare parte, la studii grafice adiacente procesului didactic, gestionat de Şcoala de desen din Chişinău. În perioada interbelică, prin desen se manifesta personalitatea creativă a artistului, deși desenul încă avea rolul unei trepte ce anticipa compoziția în culori de ulei, ori în tehnicile sculpturii ş.a.

4. Desenele artistului plastic V. Ocușco s-au învrednicit de atenția criticilor de artă încă în perioada sovietică. În majoritatea publicațiilor accentul este pus pe activitatea pedagogică, prioritară pentru această personalitate. Lucrările grafice realizate de plastician sunt dovada faptului că V. Ocușco reprezintă puținii artiști basarabeni a căror sensibilitate aparține sfârșitului secolului al XIX-lea.

5. Dat fiind faptul că majoritatea picturilor realizate de E. Maleșevschi nu au supraviețuit celui de-al Doilea Război Mondial, anume desenele conturează individualitatea artistei. Sensibilitatea acestei personalități, este axată pe estetica simbolismului clasicizant, cu ecouri ale programului „peredvijnicilor”. Creația sculptorului A. Plămădeală, cu segmentul grafic centrat pe reperele artei clasice, a fost valorificată și popularizată prin numeroase studii ştiinţifice. Rolul istoric major al lui A. Plămădeală în cadrul artei plastice a Moldovei constă în faptul că acest artist a creat și a dezvoltat nucleul intelectual din personalități care activau în contextul Școlii de Belle-Arte. Desenele realizate de sculptor prezintă dovada acestei activități. Rolul graficianului P. Șillingovski, care în perioada vizată activa la Leningrad, este cel al continuatorului tradiției clasice, el fiind persoana care a păstrat-o pentru generațiile următoare, cunoscând și mânuind exemplar meșteșugul profesiei sale. Artistul plastic tinde să prezinte contemporaneitatea la fel prin estetica clasicizantă, axată pe desen ca un instrument de documentare și studiere a realității înconjurătoare,

opunându-se aspirațiilor avangardiste.

6. Fiind o zonă de interferență culturală unde s-au suprapus multiple mesaje artistice importate din vestul și estul Europei, Basarabia a lăsat un bogat patrimoniu grafic. Perioada examinată se remarcă prin desenele realizate de A. Baillayre, care a adus în ambianța basarabeană limbajul avangardei, R. Ocușco, cu remarcabile portrete grafice ale contemporanilor, V. Ivanov cu peisajele montane românești tratate ca un spațiu al fabulei, M. Gamburd cu o fină cultură plastică cultivată în timpul studiilor la Bruxelles, baronul George Löwendal, personalitate multilaterală afirmată ca artist plastic în întregul spațiu românesc, care o perioadă scurtă a activat și în Basarabia, precum și prin creațiile altor plasticieni talentaţi.

Intervalul de timp propus pentru investigare în capitolul al III-lea, **PARTICULARITĂŢILE DESENULUI ARTISTIC DIN RSSM MOLDOVENEASCĂ ŞI REPUBLICA MOLDOVA ÎN ANII 1944-2000**, este împărțit în trei segmente temporale: *perioada sovietică timpurie*, (1944-1950), *perioada sovietică medie şi târzie* (1960-1980) și *perioada postsovietică* (1991-2000). În paragraful **3.1. Desenatorii primei generaţii postbelice (anii 1944-1950)** este examinată constituirea ambianței artistice din RSSM în anii imediat postbelici. Mulți dintre reprezentanții Uniunii Artiștilor Plastici, care *volens-nolens* au promovat în mediul artistic local valenţele estetice ale realismului socialist, au fost formaţi încă în perioada interbelică. Însă după cel de-al Doilea Război Mondial, s-au conformat noii paradigme socialiste. Printre aceştia se numără R. Ocuşco, D. Sevastianov, M. Gamburd, V. Ivanov ş.a. Dintre reprezentanții generației mai tinere, în anii 1950 îşi încep activitatea Ilia Bogdesco, Leonid Grigorașenco, Glebus Sainciuc, Vladimir Moțcaniuc, Igor Vieru ș.a.

Adesea artiștii sunt preocupați de peisajul urban, atât de schimbător în cadrul acestui deceniu. Ei urmăreau schimbarea fizionomiei oraşului după conflagrația mondială. Realizează schițe compoziționale și studii grafice pregătitoare pentru tablouri narative.

R. Ocușco, continuând să dezvolte limbajul plastic, elaborat încă în perioada interbelică, preferă să deseneze cu partea lată a minei de grafit, cărbunelui ori sanguinei ce îi permite să obțină suprapuneri de haşuri late și transparente. Acestea scot în evidență textura hârtiei, fiind obținută astfel vibrația petelor tonale, fapt ce conferă desenului o tentă de picturalitate. Astfel, desenul plasticianului se asociază cu acuarela – transparentă, proaspătă, cu caracterul instantaneu și diafan al tuşelor. Aceste procedee tehnice permit modelarea rapidă a formei prin exprimarea raportului dintre umbră și lumină. Unul dintre avantajele tehnicii propuse de artist este realizarea rapidă a crochiurilor.

Pictorul Dimitrie Sevastianov, deși a trăit o viață scurtă într-o perioadă istorică plină de tulburări, a urmat calea creației cu devotament și consecvență. Astfel, datorită calităților artistice,

opera sa reprezintă un „document” prin care poate fi perceput spiritul secolului trecut. Crochiurile artistului redau, în mare parte, imagini din viața cotidiană, scene de gen, surprinse instantaneu de plastician. Schițele de figuri umane realizate în perioada postbelică degajă o stare de calm. Acestea sunt surprinse în poziție de repaus, iar autorul acordă mai multă atenţie detaliilor și generalizării chipului.

La acea vreme, M. Gamburd va realiza numeroase portrete de țărani. Deosebit de expresive sunt desenele unde personajele apar în profil. Lucrările se disting prin spontaneitatea surprinderii mișcării şi expresiei feței ce sugerează starea emoțională de moment. Pe lângă aceasta, artistul redă temperamentele și caracterele general-tipice pentru fiecare dintre personalitățile reprezentate.

Limbajul plastic al anilor 1950 se distinge în grafică şi pictură prin procedeul clarobscur. Artiștii concep forma plastică prin raportul dintre umbră și lumină, care se obține prin gradația vibrantă a semiumbrelor. Or, în gândirea compoziţională prevalează viziunea picturală față de cea grafică.

În perioada vizată, se reactualizează interesul artiștilor pentru tema nudului. Mulți plasticieni veneau în studioul de desen pe lângă Uniunea Artiștilor Plastici pentru a lucra cu modelul. Studioul era organizat pentru a dezvolta, prin intermediul desenului figurativ, metoda realismului socialist. Însă dincolo de directivele existente, constituia o ambianță și un colectiv de artiști formați, care și-au putut cizela măiestria în contextul creației personale [16, p. 24-25]. Aceste întâlniri au fost numite de artiști „desenul seral”, ziua fiind destinată lucrului la pânzele picturale în ateliere, iar seara fiind perioada cea mai potrivită pentru a organiza întruniri cu scopul de a desena modelul. Practica în cauză era foarte binevenită, cu atât mai mult că o asemenea tradiție deja exista în Basarabia.

Metoda de ilustrare al lui I. Bogdesco presupunea studiul aprofundat, prin intermediul desenului, al bazei materiale care viza lucrarea literară și, în primul rând, al chipurilor care puteau servi în calitate de modele pentru personajele cărții [22].

La această etapă plasticianul L. Grigorașenco a fost preocupat de tema haiducească. Artistul abordează tema ca o narațiune cu tentă teatralizată, încă neajungând la acea dimensiune epică și emoțional concentrată prin care se deosebesc lucrările sale mature.

Perioada sovietică medie şi târzie este prezentată în subcapitolul **3.2. Tendinţele de dezvoltare a desenului artistic în anii 1960-1980**. Perioada anilor 1960 poate fi considerată drept una foarte importantă – anume în acest deceniu s-a conturat tendința de detașare de la limbajul clarobscur spre o abordare inedită a formei plastice, prin care artiștii din Republica Moldova devin recognoscibili. Factorul important al liberalizării culturii umanistice, inclusiv al artelor plastice, în contextul URSS, îl constituia „dezghețul hrușciovist”.

Creația și activitatea profesională a personalităților generației vârstnice V. Rusu Ciobanu, I. Bogdesco, I. Vieru, L. Grigorașenco constituie puncte de reper ale culturii naționale. Opera acestor personalități a fost valorificată diferit în istoriografie.

Despre V. Rusu Ciobanu s-a scris relativ mult [5], dar desenele sale au fost expuse în premieră doar în anul 2020, la București [17]. În prezenta teză sunt raportate schițele pentru compozițiile artistei cu lucrările executate în culori de ulei.

Cu toate că lista de publicaţii despre I. Bogdesco, un mare maestru al gravurii, picturii murale şi graficii de carte, este destul de amplă, până în prezent în literatura de specialitate nu au fost valorificate numeroase desene ale plasticianului din colecții particulare. În lucrare a fost supus analizei desenul artistic în cadrul graficii de carte a lui I. Bogdesco. Începând cu cele mai timpurii lucrări, artistul elimină patosul specific pentru tendințele artei din perioada vizată. Graficianul poetizează imaginea și ritmul vieții omului satului, cunoscut și trăit de plastician din copilărie. Portretul nu constituie un gen prioritar în creația lui I. Bogdesco, desenele portretistice reprezintă chipuri tipizate, fără a fi evidenţiat psihologismul specific individualității personajului, și constituind un potențial material pentru proiectele sale de amploare în grafica de carte ori pictura monumentală.

Lucrările de atelier ale pictorului L. Grigorașenco sunt axate aproape în totalitate pe teme istorice. Dorința de a percepe, a studia și a pătrunde în atmosfera trecutului sunt prezente și în schițele sale rapide realizate direct după natură. Artistul înfăţişează clădirile vechi, rămase întregi după cel de-al Doilea Razboi Mondial, care poartă memoria trecutului. L. Grigorașenco este inspirat, de asemenea, de originalitatea peisajului urban al Chișinăului. Interesul pentru cei apropiaţi se observă și în multiple schițe ale lui L. Grigorașenco care surprind viața familiei în ritmul zilnic al vieții. Interesant este contrastul dintre dimensiunea istorică, prezentată în discursul său artistic prin prisma eroică romantică și poetizarea simplității ambianței cotidiene.

Creaţia artistului de primă mărime a artei naționale I. Vieru vădește un talent deosebit. Viziunea de grafician a lăsat o amprentă considerabilă asupra picturii sale, iar sensibilitatea cromatică va marca realizările sale grafice. Peisajul rural este unul dintre cele mai prezente în creația artistului.

În lucrare au fost analizate de asemenea desenele pictorilor A. Zevin, Eleonora Romanescu, Gheorghe Munteanu, Ion Stepanov.

Anul 1960 este un unul în care îşi începe activitatea artistul plastic Gheorghe Vrabie. Cu toate că a elaborat un șir de lucrări despre creația colegilor [20], este cunoscut ca un grafician de primă mărime pentru cultura națională. Creația artistului este valorificată prin numeroase publicații [19].

Un alt artist și pedagog care se distinge printre reprezentanții generației mai tinere este Alexei Colîbneac, nume de referinţă în arta plastică națională. Pe parcursul creației sale, graficianul a realizat serii impresionante de crochiuri de o înaltă calitate artistică. Desenele constituiau documente vizuale, reprezentând chipul contemporanului înscris în contextul activității sale profesionale. Artistul apela la variate tehnici şi activa într-un diapazon vast ce cuprindea diverse ramuri ale graficii: atât cea de carte, cât și cea de șevalet. Creația sa se recunoaşte printr-o irepetabilă precizie a liniei. Am introdus în circuitul științific și am valorificat mai multe cicluri grafice ale acestui artist: lucrări cu tema industrială, autoportrete, portrete ș.a. O categorie aparte în creația portretistică a lui A. Colîbneac constituie autoportretele. Există o serie de lucrări de dimensiuni reduse unde artistul se înfăţişează pe sine în variate tehnici, stări şi situații. Seria respectivă este asemenea unei oglinzi în care plasticianul dorește să-și vadă propria persoană din cele mai diferite unghiuri.

Anii 1970 constituie o perioadă complicată din punctul de vedere al condițiilor politice de creație: de presiune din partea autorităților sovietice asupra plasticienilor și criticilor de artă [16, p. 96-97]. În creația artiștilor se cristalizează un limbaj plastic specific pentru perioada sovietică târzie: dispare treptat monumentalizarea solemnă în reprezentarea personajelor, precum și teatralitatea scenelor compoziționale în favoarea sensibilității lirice și ambianței intime a scenelor de gen.

Practicarea tehnicilor gravurii a avut un impact major asupra limbajului plastic al graficianului V. Ivanov ca desenator, manifestat prin laconismul liniei și mijloacelor de expresie. În soluțiile compoziționale predomină gândirea spațială care totuşi nu a atins convenționalitatea grafică. În desenele lui V. Ivanov [7] se observă abilitatea de a mânui cu măiestrie un spectru cu adevărat vast al materialelor grafice. Însă artistul nu este novator și urmează, cu un rafinat simț estetic, formulele bine cunoscute. Cu toate că desenele sale prezintă o varietate de tehnici, graficianul nu a ajuns la propriul său stil irepetabil ca desenator.

Portretul, un gen solicitat și relevant obiectivelor artei angajate, dincolo de politica comenzilor de stat, s-a dezvoltat constituind adesea o meditație pe marginea personalității portretizatului, indiferent dacă reprezenta chipul unui fruntaș al muncii, un studiu intim al unui membru de familie a pictorului ori al unui coleg de breaslă făcută pe o filă a carnetului de crochiuri. Actualmente aceste studii sincere și instantanee relatează în mod grăitor despre epocă, pe lângă pânzele de proporţii ce trebuiau să servească funcției educative a artei sovietice. Este interesant de observat cum prin intermediul portretelor reprezentanților clasei muncitoare a fost păstrat chipul și numele acestor persoane în timp. Dacă nu ar fi existat astfel de portrete, istoria ar fi dat uitării atât numele, cât și chipurile mai multor țărani şi muncitori.

Ultimul deceniu sovietic a anticipat schimbarea paradigmei socioculturale. Este timpul în care generația tânără se impune cu un limbaj proaspăt, inovativ în viața expozițională. În acest context, merită remarcată creația artiștilor Maia Serbinov-Cheptănaru, Alexei (Lică) Sainciuc, A. Colîbneac ș.a. Dintre reprezentanții generației vârstnice poate fi menţionat pictorul L. Grigorașenco, care a realizat serii de desene pe teme biblice și istorice.

Discursul plastic, anticipând transformările socioculturale, devine mai variat. La sfârșitul acestei perioade are loc „perestroika", ce constituie etapa de tranziție spre o nouă paradigmă socioculturală. Deși politica în sfera artelor plastice era încă ideologizată, clasa intelectuală aspiră totuși spre o nouă realitate. Portretele artiştilor plastici produc tot mai mult impresia unor meditații pe marginea destinului modelului, anume prin varietatea și originalitatea structurilor compoziționale. Temele solicitate în cadrul comenzilor sunt trecute și realizate prin prisma sensibilității individuale a artistului care se distanţează de clișeele artei angajate.

I. Bogdesco și L. Grigorașenco s-au afirmat anume ca graficieni-desenatori în perioada RSSM. Edițiile publicate la acea vreme tratează adesea unilateral personalitatea acestor artiști prin faptul că o raportează la concepte politice de epocă. Publicațiile din ultimele decenii încearcă să abordeze aspectele nevalorificate anterior ale creației și ale modului de gândire specific plasticienilor. La momentul actual nu dispunem de studii fundamentale ce ar permite prezentarea multilaterală şi complexă a acestor personalități.

În desenele sale artistul plastic L. Grigorașenco, precum pe foile unui jurnal, fixează cu lux de amănunte străzi, edificii, diverse împrejurări şi gânduri. Spiritul epocii s-a manifestat plenar pe colile desenate cu o uimitoare măiestrie. Fascinante sunt și albumele de crochiuri, pe ale căror foi sunt înfățișate multiple scene istorice și biblice cu variate inscripții. Caracterul spontan al imaginilor este dovada nu doar a extraordinarei măiestrii tehnice, dar și a erudiției neordinare. Compozițiile reprezintă o meditație individuală pe marginea subiectelor religioase. L. Grigorașenco este preocupat, de asemenea, de plastica animalelor, în primul rând, de cea a calului, pe care putea să-l deseneze din memorie în orice poziție și racursiu. A realizat multiple reprezentări ale cailor în scenele de bătălii.

V. Rusu Ciobanu a lăsat o moștenire bogată în arta portretului valorificată prin numeroase publicații ale criticilor de artă. Prin intermediul mijloacelor grafice de expresie plastică artista redă cu măiestrie trăsăturile portretistice ale modelelor sale. În acest caz desenatorul poate fi comparat cu un povestitor iscusit preocupat de modelarea chipului.

Reprezentantul generației mai tinere al dinastiei de artiști, L. Sainciuc dezvoltă tradiția plastică a familiei prin propria individualitate. Spre deosebire de V. Rusu Ciobanu el este preocupat de grafică, în special de cea de carte. Experimentul lui L. Sainciuc vizează nu tehnica,

ci imaginea. Comună pentru acești doi artiști este predispoziția spre o sensibilitate axată pe rațiune și caracterul ludic al structurilor vizuale, manifestarea măiestriei prin prelucrarea atentă a detaliului și valorificarea artei trecutului prin prisma contemporaneității.

A. Colîbneac are seria de portrete de grup realizate la numeroase întruniri în care sunt surprinse scene întregi cu o variată gamă de stări psihologice ale personajelor, ce sunt încadrate într-o singură compoziție. În unele desene, artistul introduce anumite detalii care conferă compoziției o dimensiune ironică, folosind procedeul supradimensionării ori subdimensionării. Lucrările lui A. Colîbneac se recunosc prin virtuozitatea liniei, prin care este construită compoziția. În portretele sale, care constituie schiţe rapide, plasticianul știe să păstreze echilibrul între linia laconică și sugestivă care generalizează forma plastică și prelucrarea atentă a detaliilor. Desenele țin de sfera jocului necondiționat și a plăcerii dezinteresate, constituind un produs al contemplării modelului ori a unei acțiuni care unește mai multe persoane într-un portret de grup. Multe dintre lucrările examinate nu au fost făcute pentru simezele expozițiilor. Din perspectiva prezentului, constatăm că toate constituie mărturia timpului său, înfățișând ori tinerețea contemporanilor, ori chipurile persoanelor care au plecat în eternitate.

O reprezentantă a generației mai tinere este M. Serbinov-Cheptănaru, care a practicat preponderent tehnica pastelului. Artista a început să-şi expună lucrările în anii 1980, participând regulat la expoziile naționale. Operele sale demonstrează o armonie a gamei coloristice pusă în raport cu dinamismul compoziţiei şi al ritmurilor geometrizate ale formei plastice. Putem califica acest limbaj plastic drept unul de tranziție de la pictură la desen. Artista acoperă cu culoare întregul spațiu compozițional divizat în suprafețe geometrizate. Prin aceste suprafețe – câmpuri cromatice plasate de obicei în perspectivă, putem percepe direcția generală a ritmului compozițional. Peste structura cromatică se suprapune un desen riguros, subordonat perspectivei liniare, în care predomină linia dreaptă, iar unele elemente sunt schițate la nivel de crochiu rapid. Hârtia acoperită de culoare prezintă o sinteză dintre desen şi pictură – peste picturalitatea câmpurilor cromatice se suprapune desenul ce demonstrează frumusețea liniei, care nu conturează atât forma, cât arată, prin intermediul convenționalității grafice, direcția, dinamica și mișcarea. Dacă L. Grigorașenco, în schițele sale, folosește culoarea pentru documentarea realității obiective, M. Serbinov-Cheptănaru recurge la un ritm liniar și cromatic, prin care la nivel asociativ este percepută atmosfera motivului integrat într-o structură compozițională definită.

O expresivitate deosebită are desenul în cadrul creației sculptorilor. Iurie Canașin surprinde cu măiestrie caracterul personajului portretizat în crochiuri rapide, fie și sintetizând diferite maniere grafice. În acelaşi timp, dă dovadă de remarcabile calități artistice în desenele de durată, unde studiază atent forma tridimensională în spațiu. În schițele de portret feminine artistul

surprinde caracterul și starea psihologică a personajelor portretizate prin ritmul și vibrația liniei.

De fapt, prin pictură, gravură, sculptură se manifestă miturile din care este țesut conștientul colectiv al unui sistem socio-politic, reprezentându-l, într-o formă directă ori imanentă. Desenul, ca instrument al reflexiei, al căutării și al experimentului, în majoritatea cazurilor, este lipsit de această funcție caracteristică și prezintă în mai mare măsură sfera intimă, individuală și interiorizată. Dacă pictura reflectă realităţile timpul său, în desene este sesizat mai subtil raportul între ego-ul artistului și contextul unei etape istorice.

Subcapitolul **3.3. Arta desenului în ultimul deceniu al secolului al XX-lea** este dedicat desenului artistic naţional în faza incipientă a statului independent Republica Moldova. Astfel, în arta vizuală identificăm un spectru mai variat de formule plastice. Însă din cauza crizei economice, apărute în urma restructurării sistemului economic, desenul se practică tot mai puțin în favoarea domeniilor artelor cu potențial mai mare pentru posibila comercializare. Arta generației tinere, care tinde să determine reperele identității sale în timpul marilor schimbări, aspiră spre experiment. Arta figurativă se detașează de narațiune, dezvoltând un caracter sugestiv.

În prezenta teză, au fost supuse analizei schițele pentru proiectul de carte „Iscusitul hidalgo Don Quijote de La Mancha” a lui Miguel de Cervantes Saavedra, realizate de I. Bogdesco. Acest ciclu de desene este raportat la un alt proiect nerealizat pentru ilustrații la același roman, aparţinând lui P. Șillingovski şi datând din perioada interbelică. A fost cercetată opera desenată a reprezentanților generației vârstnice – artiștii plastici Emil Childescu și Ion Serbinov, accentul fiind pus pe imaginea Chișinăului în cadrul genului peisagistic. Printre lucrările reprezentanților generației tinere supuse examinării se numără desenele realizate de Simion Zamșa, de o rară măiestrie și sensibilitate cu un puternic resort fantastic. De asemenea, au fost introduse în circuitul științific, clasificate şi valorificate mai multe desene ale pictorului Alexandr Grigorașenco, continuatorul tradiției artistice a tatălui său Leonid Grigoraşenco. În perioada amintită, s-au manifestat ca desenatori de marcă plasticienii G. Vrabie, Mihai Mireanu, I. Serbinov, Grigore Bosenco, Arcadie Antoseac, Alexandru Macovei, Vasile Dohotaru, Violeta Diordiev-Zabulica ş.a.

Un desenator de factură academică care reprezintă adesea peisajul chișinăuian este I. Serbinov. Dacă L. Grigorașenco documentează cu mare grijă și veridicitate elementele arhitecturale, iluminarea şi starea naturii, I. Serbinov exprimă sentimentele lăuntrice prin intermediul ambianţei urbane. Asemenea pictorilor japonezi din perioada Edo, el arată lumea în permanenta ei schimbare. Definitorie pentru artist este percepția momentului actual. Plasticialul nu documentează realitatea în mod detaliat, pentru el este importantă acţiunea de contemplare a naturii în sine, prin intermediul creației. Finalitatea lucrării este definită de I. Serbinov intuitiv și nu rațional, ea este atinsă atunci când artistul decide că a exprimat starea naturii în raport cu

impresia personală, lăsând spațiu de interpretate pentru privitor. Această metodă artistică conferă lucrărilor un aspect de studiu rapid și lejer, aparent nefinisat, cu rol de dialog permanent cu natura. Deseori spațiul neprelucrat în desenele artistului poate sugera impresia de aer, distanță sau profunzime. Totuşi, lucrările sale nu au aspectul unor schițe, dar constituie imagini artistice finite.

L. Grigorașenco și I. Serbinov sunt artiști cu o viziune picturală în desen, compoziția și cromatica lucrărilor acestor plasticieni sugerează stări și creează o anumită atmosferă, iluzia spațiului fiind obţinută prin intermediul petelor ori nuanțelor cromatice.

O personalitate distinctă în domeniul investigat a fost A. Grigorașenco [8], continuatorul tradiției lui L. Grigoraşenco [1; 4], axate pe cultura plastică academică. Dispunea de un temperament mai cumpătat și mai contemplativ față de tatăl său. Creația pictorului desfășura în fața ochilor privitorului o lume existentă cândva în fanteziile copilului, care descoperea pentru prima dată exemplele biblice, despre care urma să mediteze o viață. Modul de a prezenta subiectul și tehnica artistică aleasă ne duce cu gândul la metodele marilor maeștri ai trecutului. Imaginea calului ocupă un loc important în creația dinastiei Grigoraşenco. Dacă în compozițiile sale L. Grigorașenco, prin multiple racursiuri ale cailor obține efectul de spectaculozitate epică a scenelor de luptă, pentru A. Grigorașenco calul devine un simbol al trecutului pierdut, al grației, al nobleței, al devotamentului și al libertății, evocând note nostalgice.

Pictorii, în această perioadă, tot mai mult apelează la limbajul plastic convențional – sugestiv, preferând experimentul și spontaneitatea discursului, în care prioritatea se acordă expresiei cromatice, astfel rolul schiței ori al studiului grafic se diminuează.

Or, desenul artistic moldovenesc de-a lungul unui secol s-a dezvoltat începând cu funcția sa formativă în cadrul instituției de învățământ în domeniu. Apoi a constituit un instrument de studiu al naturii, desen ca meditație pe marginea unui subiect propus de plastician ori ca produs al contemplării unui motiv sau fenomen. Prin cercetarea și interpretarea schițelor ori desenelor prealabile, pentru lucrări în alte genuri, se conștientizează logica construcției compoziției de către autor, fapt care pune în lumină fațetele subtile ale mesajului intelectual comunicat de artist în demersul său, sau diversifică spectrul potențialelor interpretări. Or, se ajunge în zona de interferență între spațiul construit de plastician și realitatea în care are loc procesul creației. Pe lângă funcțiile desenului în cadrul elaborării compozițiilor pentru variate genuri ale artelor plastice, artiștii plastici prin apelul la tehnicile desenului au elaborat și un limbaj grafic autonom.

Principala cucerire a perioadei examinate constituie faptul că activitatea de creație a artiştilor plastici este percepută ca manifestarea libertății şi independenţei individului – valoarea superioară și prioritară pentru comunitatea profesională, cu funcția unei oglinzi a stării societăţii. Anume această optică constituie principala antiteză a perioadei vizate de cea precedentă. Iar

succesele școlii naționale de artă plastică din epoca sovietică au rezultat în mare măsură din lupta pentru această libertate de expresie, din polemica acută în care se punea accent pe problema condiției artistului.

La cumpăna secolelor, pentru artele plastice postmoderne naţionale s-au deschis largi orizonturi şi un spectru vast de posibilități, atât datorită experienței colective a secolului trecut, cât și a progresului tehnic care a marcat o nouă etapă de evoluție a artelor vizuale.

3.4. Concluzii la capitolul 3

În urma cercetării desenului artistic în contextul artei plastice postbelice din Republica Moldova am putut trage următoarele concluzii:

1. Nume de referință pentru critica de artă din RSSM în problema examinată sunt L. Cezza, M. Livșiț, K. Rodnin, A. Zevin, D. Golțov ș.a. După 1991, anumite cercetări la acest subiect au fost realizate de T. Stavilă, C. Spînu, C. Ciobanu, E. Brigalda-Barbas, V. Rocaciuc ș.a. Criticul de artă L. Toma a activat foarte productiv atât în perioada sovietică, cât și după proclamarea independenței Republicii Moldova. Analizând creația plasticienilor și procesele istorice în arta plastică naţională, toți acești autori atingeau într-o anumită măsură şi tema desenului.

2. În perioada recent postbelică s-au remarcat ca desenatori M. Gamburd, R. Ocușco, D. Sevastianov şi V. Ivanov – artiştii plastici formaţi în perioada interbelică. În desenele lui V. Ivanov se observă abilitatea de a mânui cu măiestrie un spectru cu adevărat vast al materialelor grafice. Plasticianul a fost unul dintre marii profesioniști care prin devotamentul său pentru creație au clădit baza școlii naționale de artă plastică. În desenele artiștilor plastici M. Gamburd, R. Ocușco şi D. Sevastianov se manifestă viziunea picturală, iar M. Gamburd și R. Ocușco preferă un spectru variat de gradații tonale ale desenului.

3. Grafica perioadei RSSM, se distinge prin realizările remarcabile ale graficienilor-desenatori I. Bogdesco, L. Grigorașenco şi A. Colîbneac. Ilustraţiile de carte şi proiectele de pictură monumentală ale lui I. Bogdesco se caracterizează prin puterea de expresie şi integritatea clasică, L. Grigoraşenco prezintă spectaculos şi teatral scenele batalice, iar A. Colîbneac este concentrat pe prezent şi pe imaginea contemporanului. Printre alți graficieni-desenatori de valoare se numără Evghenii Merega, I. Vieru, G. Vrabie, Iakov Averbuh, Ion Tabârță, V. Moțcaniuc, L. Sainciuc ș.a.

4. Prezintă interes desenele pictoriței V. Rusu Ciobanu, care, fiind raportate la compozițiile picturale, pun în evidență specificul creației artistei. Printre alți pictori desenatori s-au manifestat A. Zevin, Alexei Vasiliev, Ion Jumati, G. Sainciuc, E. Romanescu, Aurel David, Ion Stepanov, G. Munteanu ș.a. În literatura de specialitate au mai fost valorificate desenele sculptorilor-desenatori I. Canașin și Dumitru Verdianu.

5. Creația artiștilor din anii 1940, direct ori imanent, comunică trauma tragediei războiului – în trăsăturile personajelor portretizate sunt prezente semnele tulburărilor lăuntrice. În desene şi schițe adesea sunt reflectate scene de gen, care constituie cronica timpurilor nefaste. Pe parcursul anilor 1950, apare interesul pentru tema nudului, datorită studiourilor organizate de „desen seral" pentru autoperfecționarea artiștilor. Temele prioritare includ imaginea contemporanului, chipul țăranului și al oamenilor muncii, reprezentarea scenelor de gen ş.a.

6. Anii 1960 reprezintă perioada relativei liberalizări a culturii sovietice, fiind una favorabilă pentru manifestarea viziunii individuale a plasticienilor. Comenzile de stat solicitau de la artiștii plastici un limbaj figurativ, care presupunea elaborarea compozițiilor narative pe anumite teme propuse. Pentru ca aceste lucrări să fie convingătoare era nevoie de o permanentă perfecționare a competențelor în domeniul desenului, care era și un mijloc de studiu al culturii materiale din prezent şi din trecut. Contextul artistic al anilor 1970 se dezvoltă prin viziunea rațional-calmă a pictoriţei V. Rusu Ciobanu, care în acest deceniu realizează multiple compoziții, prin caracterul ludic al graficii lui G. Sainciuc, prin abordarea expresionistă a formei plastice de către E. Romanescu și aspirația spre sensibilitate specifică pentru arta occidentală postmodernă a lui L. Sainciuc ş.a. Deși formal răspund cerințelor impuse în cadrul comenzilor de stat, multiple lucrări apărute în ultimul deceniu sovietic manifestă deja alte valenţe artistice.

7. Încă o linie tematică, care traversează creația a doi mari graficieni, P. Șillingovski și I. Bogdesco, se consituie din ilustrațiile pentru romanul „Iscusitul hidalgo Don Quijote de La Mancha" a lui Miguel de Cervantes Saavedra. Dacă P. Șillingovski literalmente „traduce" narațiunea romanului în limbajul grafic, I. Bogdesco, prin intermediul ilustrațiilor, reconsiderează destinul protagonistului.

8. Noua paradigmă socioculturală, formată după independență, s-a proiectat și în discursul plasticienilor. Individualul a devenit superior și prioritar față de colectiv. Acum tehnicile desenului sunt folosite pentru a realiza compoziții grafice complexe, care se axează pe convenționalitatea limbajului, pe imagini asociative ivite în spațiul oniric (în creația artiștilor S. Zamșa, L. Sainciuc) ori pe lucrări ce constituie un produs al contemplării realității înconjurătoare (în creația lui I. Serbinov și Em. Childescu). La acea vreme s-au remarcat ca desenatori, A. Grigorașenco, Grigory Bosenko, Arcadie Antoseac, Alexandru Macovei, Vasile Dohotaru, Eudochia Zavtur ș.a.

CONCLUZII GENERALE ŞI RECOMANDĂRI

Prezentul demers ştiinţific restituie o retrospectivă a desenului artistic executat timp de mai bine de un secol (1891-2000) în cadrul evoluției artelor plastice naționale. Prin intermediul cercetărilor istoriografice, în conformitate cu periodizarea propusă, au fost clasificate și analizate lucrările mai multor artiști plastici din spaţiul investigat. În premieră sunt introduse în circuitul științific ori valorificate și raportate la alte segmente ale creației numeroase desene păstrate în colecţii de stat sau private. Un număr considerabil de lucrări grafice pot fi considerate documente ale contemporaneității lor, deoarece constituie proiecția precisă a timpului.

În urma cercetărilor realizate, în conformitate cu scopul și obiectivele stabilite, am punctat un șir de **concluzii generale**:

1. Desenul s-a aflat în vizorul cercetătorilor pe tot parcursul istoriei artelor plastice, de la faza începuturilor până la momentul actual. Acest fapt este reflectat și în lucrările de istorie a științei, semnate de L. Venturi și U. Kultermann. Idei pe marginea desenului au fost expuse de către mai multe personalități notorii, precum C. Cennini, G. Vasari, D. Diderot, J.W. Goethe, Ch. Baudelaire, J. Ruskin, J. Huizinga, H. Wölfflin, L. Venturi, E. Panofsky ș.a. În contextul acestei retrospective, este importantă experiența școlii vieneze de istorie a artelor, care a avut un impact considerabil asupra evoluției științei vizate și, în particular, asupra studiului desenului. Cercetările criticilor de artă M. Dvořák, H. Leporini, H. Sedlmayr, O. Benesch şi W. Koschatzky, constituie un reper însemnat pentru analiza desenului în cadrul evoluției istoriei artelor şi conștientizarea, prin discurs științific, a metamorfozelor procesului artistic. Iar în lucrările cercetătorilor contemporani M. Bisanz-Prakken și C. Metzger persistă exemple de abordări ale desenului marilor maeștri.

2. Primele texte critice despre arta națională au apărut în perioada basarabeană drept cronici ale evenimentelor și realizărilor artistice, al căror scop era valorificarea și popularizarea acestora. Studiile istoricilor de artă în perioada sovietică, publicate în condițiile presiunii ideologice, oferă dincolo de narativele specifice timpului multiple și prețioase date despre plasticieni, cei mai reprezentativi autori fiind A. Zevin, L. Cezza, K. Rodnin, M. Livșiț, D. Golțov ș.a. Arta din perioada basarabeană a intrat în atenţia lui T. Stavilă, V. Florea, I. Vlasiu, C. Şişcan, I. Colesnic [6], T. Braga, G. Vida, E. Brigalda-Barbas, E. Musteață, A. Marian, T. Rașchitor ș.a. Sunt valoroase cercetările despre arta din RSSM efectuate de către L. Toma, care a dus o luptă notabilă pentru libertatea de exprimare artistică în condițiile presiunii ideologice. Aceeași perioadă a fost în atenţia cercetătoarei V. Rocaciuc. Autorii sus-numiți atingeau și tema desenului în discursul lor științific, însă acesta nu a constituit obiectivul principal al investigaţiilor lor.

3. În perioada antebelică și interbelică a fost pusă baza pentru dezvoltarea școlii naționale de artă plastică. Arta basarabeană avea predispoziție pentru estetica clasicizantă, cu o ușoară amprentă a curentelor moderniste. Desenul juca rolul de suport pentru pictură ori sculptură, având un aspect intim-cameral.

4. Pictorița E. Maleșevschi, o persoană distanţată de mediul artistic, avea prezență în realitatea individuală a tablourilor sale, pentru care realiza desene, în calitate de suport tehnic. Sculptorul A. Plămădeală, din contra, era o fire sociabilă cu o poziție civică foarte proeminentă, această particularitate a caracterului proiectându-se în discursul său grafic în care sunt prezente numeroase portrete și nuduri realizate în timpul întrunirilor cu colegii, pentru autoperfecționarea prin studiul modelului. Artistul plastic P. Șillingovski, activând într-un alt context sociocultural, conștientiza cu durere perioada marilor schimbări, fapt care se regăsește în moștenirea sa epistolară și grafică. În desenele sale s-au proiectat chipurile contemporanilor și variate peisaje, imagini reprezentate prin intermediul cizelatei culturi plastice, axate pe reperele tradiției academice. Sensibilitatea artiștilor A. Baillayre și G. Löwendal se regăsea în limbajul grafic al avangardei care rezona cu ritmul accelerat al secolului.

5. Este deosebită generația artiștilor care a traversat două paradigme socioculturale: cea interbelică din spațiul cultural românesc și cea sovietică. După 1945, plasticienii erau nevoiți să-și ajusteze individualitatea creatoare la limitele stricte ale manierei realismului socialist. Deși desenul ca instrument al reflexiei și studiului nu a suferit atât de mult precum pictura comandată de stat, *Zeitgeist* și-a lăsat amprenta și pe colile carnetelor și albumelor care nu au fost predestinate publicului larg. În perioada sovietică artiștii în mai mare măsură acordă atenția veridicității imaginii personajului ori motivului reprezentat. Din această generație fac parte artiștii plastici M. Gamburd, V. Ivanov şi D. Sevastianov. Portretele antebelice ale lui R. Ocușco nu se deosebesc principial de cele postbelice, dar la fel constituie galeria chipurilor colegilor de breaslă, prețioase și prin funcția lor documentară.

6. Încă o sursă importantă, pentru cercetare sunt textele scrise de artiștii plastici. În istoriografia națională, prima realizare care schiţează panorama artei basarabene constituie un articol publicistic semnat de A. Plămădeală. Pe lângă acesta prezintă interes manuscrisele lui A. Vasiliev, textele critice ale lui G. Vrabie ș.a. Considerațiile graficianului I. Bogdesco cu referire la arta națională, atât din perioada sovietică, cât și din cea postsovietică, sunt importante pentru descifrarea metodelor sale în creație. În jurnalul plasticianului sunt descrise intențiile sale cu privire la genurile de activitate în arta plastică și modul de implementare a acestora în procesul de creație.

7. Având o pondere egală cu alte domenii ale artelor plastice, grafica, ca gen variat și independent, a cunoscut o amplă dezvoltare în RSSM. Desenele lui I. Vieru se disting prin deosebit lirism, manifestat în studiile peisagistice, dar și numeroase lucrări portretistice. Un imbold puternic pentru realizarea compozițiilor cu scene batalice, reprezentate spectaculos și teatral de către L. Grigorașenco, constituia dragostea necondiționată pentru istorie. Un alt desenator de marcă al generației mai tinere și unul dintre cei mai reprezentativi plasticieni pentru întreaga artă națională este A. Colîbneac. Printre desenatorii graficieni de valoare care au activat în această perioadă figurează V. Moțkaniuk, I. Tăbârță, G. Sainciuc, L. Sainciuc ș.a.

8. În cadrul artei naționale postbelice s-au remarcat ca desenatori pictorii A. Zevin, G. Sainciuc, I. Jumati, A. David, E. Romanescu ș.a. Desenele artistei A. Zevin au fost popularizate prin publicațiile semnate de L. Toma. Schițele raportate la compozițiile picturale ale plasticienei V. Rusu Ciobanu vădesc un parcurs al cristalizării compoziției de la studiu și schiță spre o realizare în tehnicile picturii.

9. După 1991, tendințele novatoare prin care grafica din Republica Moldova s-a raliat cu procesul artistic european s-au manifestat în creația artiștilor S. Zamșa, L. Sainciuc ș.a. Plasticienii I. Serbinov, Em. Childescu, A. Grigorașenco ș.a. au dezvoltat tradiția desenului figurativ. De atunci și până la începutul secolului al XXI-lea creația artistică este percepută ca manifestare a sensibilității individului.

10. Ca instrument al reflexiei, al căutării și al experimentului, desenul este lipsit, în majoritatea cazurilor, de funcția reprezentativă pe care o posedă pictura, gravura ori sculptura, și reflectă în mai mare măsură sfera intimă, silențioasă și individuală. Dacă alte genuri ale artelor plastice reprezintă fidel timpul lor, în desene este sesizabil mai subtil raportul între artist și contextul istoric al crației.

Pe baza rezultatelor obţinute se pot face următoarele **recomandări**:

1. Popularizarea desenului artistic, ca ramură a graficii, prin editarea albumelor şi cataloagelor, prin organizarea concursurilor şi conferinţelor științifice naţionale şi internaţionale, precum şi prin crearea unor emisiuni TV şi filme documentare cu caracter didactic.

2. Utilizarea materialului teoretic și artistic din teză pentru elaborarea unor programe educaționale și cursuri specializate de istoria artelor plastice naționale pentru studenţi şi profesionişti, precum și pentru a stimula interesul publicului larg pentru domeniul respectiv.

3. Colaborarea cu artiștii plastici, uniunile de creaţie şi instituţiile de stat în vederea organizării unor expoziții, tabere de creaţie, *masterclass*-uri, *workshop*-uri și diferite evenimente culturale care să pună în valoare desenul artistic naţional.

4. Continuarea investigaţiilor în domeniul desenului artistic şi diseminarea rezultatelor cercetării pentru o audiență cât mai largă.

BIBLIOGRAFIE

În limba română:

1. *Arta maeştrilor basarabeni din secolul XX*, Chișinău: Editura ARC, 2016, 287 p. ISBN: 978-9975-137-06-5
2. BRAGA, Tudor. *Alexandru Plămădeală. Din seria Maeştri basarabeni din secolul XX.* Chişinău: Editura Arc, 2007, 96 p. ISBN: 978-9975-61-162-6
3. BRIGALDA-BARBAS, Eleonora. *P. Şillingovski. Maeştri basarabeni din secolul XX*. Chișinău: Editura ARC, 2005, 96 p. ISBN 9975613934, 9789975613934
4. CALAȘNICOV, Irina. *Leonid Grigorașenco. Seria „Maeștri basarabeni din secolul XX”*. Chișinău: Editura ARC, 2006, 95 p. ISBN: 978-9975-61-109-1
5. CIOBANU, Constantin, I. *Valentina Rusu Ciobanu. Seria „Maeştri basarabeni din sec. XX”*. Chișinău: Editura ARC, 2003, 151 p. ISBN: 9975-61-304-7
6. COLESNIC, Iurie. *Colegiul Republican de Arte Plastice „Al. Plămădeală”: ghid encicl.* Chișinău: Editura MUSEUM, 2008, 272 p. ISBN 978-9975-906-27-2
7. GOLȚOV, Dmitri. *Victor Ivanov: [album]*. Chișinău: Editura Literatura artistică, 1984, 87 p.
8. GRIGORAȘENCO, Elena. *Alexandr Grigorașenco „Pictură, grafică” [catalogul expoziției, 16 mai-7 iulie 2024]*. Chișinău: Muzeul Național de Artă al Moldovei, [S. n.], 2024 (Bons Offices), 2024, 31 p. ISBN 978-5-36241-209-8
9. KRAVCENKO, Vladimir. *Simion Zamșa, un maestru al jocului artistic*. În: „Akademos. Revista de ştiinţă, inovare, cultură şi artă.” nr. 4 (51). Chişinău: 2018, p. 154-162. ISSN 1857-0461
10. KULTERMANN, Udo. *Istoria istoriei artei*, vol I. București: Editura Meridiane, 1977, 315 p.
11. MARIAN, Ana. *Desenul ca suport pentru executarea portretului și nudului sculptural.* În: Conferința științifică anuală [a Muzeului Naţional de Artă al Moldovei]: Culegere de comunicări: edițiile 2020, 2021/ Muzeul Național de Artă al Moldovei; coordonator: Lucia Postică. – Chişinău: [S. n.], 2021 (Bons Offices), 96 p.: fig., fot., il, p. 77-83. ISBN 978-9975-87-883-8
12. PLĂMĂDEALĂ, Alexandru. *Artişti plastici basarabeni – un scurt istoric.* În: Viaţa Basarabiei, nr. 11, 1933, p. 47-55
13. RAȘCHITOR, Tatiana. Grafica de șevalet din Republica Moldova: tz. de doct. În studiul artelor și culturologie. Chișinău, 2018, 229 p. C.Z.U: 76 (091) (478) (043.2)
14. ROCACIUC, Victoria. *Artele plastice din Republica Moldova în contextul sociocultural al anilor 1940-2000*. Chișinău: „Bons Offices” SRL, 2011, 276 p. ISBN 978-9975-80-458-5

15. STAVILĂ, Tudor. *Artele frumoase din Basarabia în secolul al XX-lea*; Muzeul Naţional de Artă al Moldovei. Chişinău: Editura Arc, 2019 (Combinatul Poligrafic), 368 p. ISBN 978-9975-0-0519-3
16. TOMA, Ludmila. *Procesul artistic în Republica Moldova (1940-2000)*. Chișinău: Muzeul Național de Artă al Moldovei, 2018, 246 p. ISBN 978-9975-129-50-3
17. *Valentina Rusu Ciobanu: 100 de ani de la naştere*/ ed.: Elena Olariu, Victoria Nagy Vajda. - Bucureşti: Oscar Print, 2020, 132 p. ISBN 978-973-668-530-9
18. VENTURI, Lionello. *Istoria criticii de artă.* Bucureşti: Meridiane, 1970, 445 p.
19. VORONOVA, Olga. *Gheorghe Vrabie.* Chişinău: Editura Literatura artistică, 1981, 95 p.
20. VRABIE, Gheorghe. *Aurel David. Timpul, artistul şi opera. Monografie album.* Chișinău: Editura „Cartea Moldovei", 2004, 116 p. ISBN 9975-60-153-9

În limba rusă:

21. БОБЕРНАГЭ, С., ПЛЭМЭДЯЛЭ, Олга. *Александру Плэмэдялэ.* Кишинёв: Лит. артистикэ, 1981, 76 с.
22. БОГДЕСКО, Илья. *Круг за Кругом*, Кишинев, 2014, 135 с.
23. ЗЕВИНА, А., РОДНИН, Кир. *Изобразительное искусство Молдавии.* Кишинёв: Издательство «Картя Молдовеняскэ», 1965, 217 с.
24. ЛИВШИЦ, М., МАНСУРОВА, Ада. *Изобразительное искусство Молдавской ССР*. Москва: Изобразительное искусство, 1957
25. *Павел Александрович Шиллинговский (1881-1942) Живопись, рисунок, гравюра*. Архив семьи П.Е. Корнилова, Санкт-Петербург: Государственный музей истории Санкт-Петербурга. / Авт.-сост.: И.И. Галеев, А.А. Харшак. - Москва: Галеев-Галерея, 2012, 296 с. ISBN 978-5-88149-625-8
26. РОДНИН, Кир. *Графика советской Молдавии*. Кишинёв: Картя Молдовеняскэ, 1963.
27. ЧЕЗЗА, Лев. *Плоды с дерева дружбы. Очерки о молдавском искусстве.* Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1964, 135 с.

În limba engleză:

28. *Bosch, Bruegel, Rubens, Rembrandt, Masterpieces of Albertina.* Edited by Klaus Albrecht Schroder and Christof Metzger, Vienna: 2013, 336 p. ISBN 9783775732956

În limba germană:

29. KOSCHATZKY, Walter. *Die Kunst der Zeichnung. Technik, Geschichte, Meisterwerke.* Salzburg: Residenz-Verlag, 1977, 348 s. ISBN 3-423-30741-2

LISTA PUBLICAŢIILOR AUTORULUI LA TEMA TEZEI

Articole în reviste ştiinţifice

2.1. în reviste din bazele de date Web of Science şi SCOPUS – 4

1. ȘIBAEV Dmitri, *Chișinăul în desenele artiștilor plastici Leonid Grigorașenco, Emil Childescu și Ion Serbinov. Aspecte istorice.* În: Revista Arta. Categoria B, Nr. 1(AV) / 2018 / Vol. XXVII. Chișinău: 2018. ISSN 1857-1042 / ISSNe 1857-1050 159 pag., p. 137-141. Indexată în baze de date: DOAJ (Directory of Open Acces Journals), CEEOL (Central and Eastern European Online Library) https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/137-141_1.pdf.
2. ȘIBAEV Dmitri, *Problema desenului abordată în istoriografia dedicată creației artiștilor plastici Ilia Bogdesco și Leonid Grigorașenco.* În: Revista Arta. Categoria B, Nr. 1(AV) / 2019 / Vol. XXVIII. Chișinău: 2019 ISSN 2345-1181 / ISSNe 2537-6136 179 pag., p. 130-134. Indexată în baze de date: DOAJ, CEEOL, ERIH PLUS. https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/130-134_4.pdf
3. ȘIBAEV Dmitri, *Desenul în creația lui Dimitrie Sevastianov.* În: Revista Arta. Categoria A, Nr. 1(AV) / 2020 / Vol. XXIX. Chișinău: 2020 ISSN 2345-1181 / ISSNe 2537-6136 182 pag., p. 142-147. Indexată în baze de date: DOAJ, CEEOL, ERIH PLUS. https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/142-147_18.pdf
4. ȘIBAEV Dmitri, *Seria de autoportrete ale lui Alexei Colîbneac.* În: Revista Arta. Categoria A, Nr. 1(AV) / 2021 / Vol. XXIX. Chișinău: 2020 ISSN 2345-1181 / ISSNe 2537-6136 167 pag., p. 148-154. Indexată în baze de date: DOAJ, CEEOL, ERIH PLUS. https://artjournal.ich.md/wp-content/uploads/2021/08/19-Sibaev.pdf

2.2. în reviste din alte baze de date acceptate de către ANACEC – 1

1. ȘIBAEV Dmitri. *Desenul în creația lui Victor Ivanov.* În:„Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine”, Iași-Chișinău, 22-23 septembrie 2020, ediția a II-a, p. 77-83. ISSN 2558 – 894X Culegere de articole și materiale ale conferinței științifice internaționale. Chișinău: Editor Liliana Condraticova, 2020. https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/77-83_16.pdf

2.3. în reviste din Registrul Naţional al revistelor de profil – 2

1. ȘIBAEV Dmitri. *Imaginea contemporanului în creația lui Alexei Colîbneac.* În: Dialogica. Revistă de studii culturale și literatură. Categoria B, Anul III nr. 2, mai-august 2021, p. 76-85. ISSN 2587-3695 / ISSNe 1857-2537. Revistă indexată în IBN, inclusă în bazele de date ROAD, DOAJ, Cite Factor, CEEOL, ERIH PLUS. https://dialogica.asm.md/imaginea-contemporanului-in-creatia-lui-alexei-colibneac/
2. ȘIBAEV Dmitri. *Schițele pentru ilustrațiile romanului „Iscusitul hidalgo Don Quijote de La Mancha” în creația lui Pavel Șillingovski și Ilie Bogdesco.* În: Dialogica. Revistă de studii culturale și literatură. Categoria B, Nr. 3/2023. ISSN 2587-3695 / ISSNe 1857-2537. Revistă indexată în IBN, inclusă în bazele de date ROAD, DOAJ, Cite Factor, CEEOL, ERIH PLUS. https://dialogica.asm.md/articolePDF/Dialogica_15_69.pdf

Articole în lucrările conferinţelor şi altor manifestări ştiinţifice

3.3. în lucrările manifestărilor ştiinţifice incluse în *Registrul materialelor publicate în baza manifestărilor ştiinţifice organizate din Republica Moldova* – 2

1. ȘIBAEV Dmitri. *Spațiul urban în desenele de șevalet ale artiștilor plastici moldoveni.* În: Meterialele Conferinţei Ştiinţifice a doctoranzilor: „Tendinţe contemporane ale dezvoltării ştiinţei:

viziuni ale tinerilor cercetători". Ediția a VII-a, Chișinău, 2018. Volumul II, Universitatea de Stat „Dimitrie Cantemir", p. 122-127 ISBN 978-9975-108-46-1. https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/122-127_0.pdf

2. ȘIBAEV Dmitri. *Desenul în creația lui Vladimir și Rostislav Ocușco.* În: Meterialele Conferinţei Ştiinţifice a doctoranzilor: „Tendințe contemporane ale dezvoltării științei: viziuni ale tinerilor cercetători". Ediția a VIII-a, Chișinău, 2019. Volumul II, Universitatea de Stat „Dimitrie Cantemir", p. 121-126. ISBN 978-9975-108-67-6. https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/121-126_10.pdf

Alte lucrări și realizări specifice domeniului *Științe umaniste*

Teze în volumele conferințelor științifice internaționale – 3

1. ȘIBAEV Dmitri. *Istoriografia dedicată creației artiștilor plastici, Ilie Bogdesco și Leonid Grigorașenco* În: Conferinţa Ştiinţifică Internaţională, „Patrimoniul Cultural: cercetare, valorificare, promovare". Ediția a XI-a. Chișinău, R. Moldova, 29-31 octombrie 2019. Chișinău: Institutul Patrimoniului Cultural, 2019 (Tipogr. «Notograf Prim»), 160 p., p. 135. ISBN 978-9975-84-104-7
https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Patrimoniul%20cultural_ed11_pp135-135.pdf

2. ȘIBAEV Dmitri. *Desenul în viziunea pictorului Dimitrie Sevastianov: o față marcantă a creației.* În: Conferinţa Ştiinţifică Internaţională, „Patrimoniul Cultural: cercetare, valorificare, promovare". Ediția a XII-a. Chișinău, R. Moldova, 28-29 mai 2020. Chișinău: Institutul Patrimoniului Cultural, 2020 (Tipogr. «Notograf Prim»), 98 p., p. 38. ISBN 978-9975-84-123-8 https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/39-39_23.pdf

3. ȘIBAEV Dmitri. *Autoportretele lui Alexei Colîbneac ca retrospectivă a creației graficianului.* În: Conferinţa Ştiinţifică Internaţională, „Patrimoniul Cultural: cercetare, valorificare, promovare." Ediția a XIII-a. 2021. Chișinău, R. Moldova, 27-28 mai 2021, organizator: Institutul Patrimoniului Cultural, p. 74. ISBN 978-9975-84-140-5 DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.4965818

Teze în volumele conferințelor științifice naționale –1

ȘIBAEV, Dmitri. *Desenul în creația Valentinei Rusu Ciobanu*. În: „Valentina Rusu Ciobanu – 100 de ani de la naștere" Conferința științifică națională. 2020. Chișinău: IPC, Republica Moldova, p. 17. ISBN 978-9975-52-224-3 https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/115341

Culegere de studii – 1

ȘIBAEV, Dmitri. *Desenul în creația Valentinei Rusu Ciobanu.* În: „Valentina Rusu Ciobanu. Promotorul valorilor spiritual-artistice ale culturii naționale". Culegere de studii dedicate aniversării a 100 de ani de la naștere a pictoriței. IPC; coordonator: Vitalie Malcoci. Chișinău: 2021, p. 104-115. ISBN 978-9975-84-144-3

Articole în lucrările conferințelor – 1

ȘIBAEV, Dmitri. *Desenul în creația lui Pavel Șillingovski. Repere istoriografice.* În: Conferința științifică anuală: [a Muzeului Naţional de Artă al Moldovei]: Culegere de comunicări: ediţiile 2022, 2023 / Muzeul Național de Artă al Moldovei; coordonator: Lucia Postică. – Chișinău: [S. n.], 2023 (Bons Offices), 151 p.: fig., fot., il. P. 108-114. ISBN 978-5-36241-104-6

Recenzie – 1

Recenzie la *Natalia PROCOP. La Chișinău viața va învinge: Jurnal de pandemie.* În „Abajur pentru o bibliotecă". Dialogica. Revistă de studii culturale și literatură. Categoria B, Nr. 3/2023, p. 137. ISSN 2587-3695 / ISSNe 1857-2537

ADNOTARE

Șibaev Dmitri. Desenul artistic în cadrul evoluției artelor plastice în Republica Moldova (sfârșitul secolului al XIX-lea – secolul al XX-lea). Teză de doctor în istorie. Chișinău, 2025.

Structura tezei: introducere, trei capitole, concluzii generale şi recomandări, adnotări în limbile română, rusă şi engleză, bibliografie din 260 de titluri, 141 de pagini de text de bază și anexă.

Cuvinte-cheie: desen, istoriografie, grafică de șevalet, pastel, creion, tuș, schiță, crochiu, publicații, catalog, grafică, jurnal, realism socialist, portret, autoportret, materiale grafice, document.

Domeniul de studiu: 611.07 – Istoria ştiinţei şi tehnicii (Arte vizuale).

Scopul lucrării: constă în determinarea rolului desenului artistic în cadrul parcursului istoric al artelor plastice din Republica Moldova de la sfârşitul secolului al XIX-lea până la sfârşitul secolului al XX-lea prin examinarea, sistematizarea și analiza surselor bibliografice în care direct sau tangențial a fost abordată tema desenului artistic din perioada cercetată, raportate la valorificarea operelor desenate atât publicate, cât și inedite.

Obiectivele propuse:

1. Analiza istoriografiei universale, sovietice şi naţionale în care sunt reflectate mijloacele de expresie plastică și particularitățile estetice specifice diverselor tehnici ale desenului conform perioadelor de evoluție ale artelor plastice.
2. Valorificarea textelor scrise de plasticieni pe marginea problemelor ce țin de desen în contextul creației artistice.
3. Investigarea desenelor realizate de creatorii moldoveni.
4. Identificarea specificului desenului artistic în diferite perioade de evoluție a artelor plastice naționale.
5. Elaborarea portretelor de creaţie ale unor personalităţi marcante în domeniul culturii plastice naţionale în perioada enunţată.

Noutatea și originalitatea științifică rezidă în prezentarea în premieră a unei sinteze a evoluției desenului artistic în cadrul artelor plastice naționale pe segmentul temporal al anilor 1891-2000, fundamentată pe o vastă bază istoriografică. Caracterul novator al lucrării este determinat de punerea în circuitul ştiinţific şi artistic a unor opere de referinţă.

Rezultatele obținute contribuie la soluționarea unei probleme ştiinţifice importante, propunând familiarizarea cu diverse puncte de vedere asupra problemei abordate, precum și examinarea operelor de artă ale desenatorilor moldoveni din perspectivă istorică şi valorică.

Semnificaţia teoretică a lucrării este polivalentă sub aspect teoretic, prin valorizarea științifică a desenului artistic în contextul artelor plastice naţionale, introducând în circuitul științific noi informaţii importante. Teza completează ansamblul datelor informative și interpretărilor teoretice asupra artelor vizuale naționale.

Valoarea aplicativă. Rezultatele cercetării vor fi utilizate în calitate de suport de curs pentru disciplinele universitare „Istoria artei universale” şi „Istoria artei naționale”, servind ca reper teoretic și metodologic pentru elaborarea unor teze de masterat şi doctorat, materiale didactice, publicații științifice în domeniul studiului artelor ș.a.

Implementarea rezultatelor ştiinţifice. Rezultatele investigaţiilor au fost prezentate la nouă foruri ştiinţifice naționale și internaționale şi publicate în cincisprezece lucrări ştiinţifice.

АННОТАЦИЯ

Шибаев Дмитрий. Художественный рисунок в развитии изобразительного искусства Республики Молдова (конец XIX – XX век). Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Кишинев, 2025.

Структура диссертации: введение, три главы, общие выводы и рекомендации, аннотации на румынском, русском и английском языках, библиография из 260 наименований, 141 страниц основного текста и приложение.

Ключевые слова: рисунок, историография, станковая графика, пастель, карандаш, тушь, эскиз, набросок, публикации, каталог, графика, дневник, социалистический реализм, портрет, автопортрет, графические материалы, документ.

Область исследования: 611.07 - История науки и техники (Визуальные искусства).

Цель работы: определить роль художественного рисунка в историческом развитии изобразительного искусства Республики Молдова с конца XIX до конца XX века путем изучения, систематизации и анализа библиографических источников, в которых тема художественного рисунка прямо или косвенно затрагивалась в изучаемый период, в связи с валоризацией как опубликованных, так и неопубликованных рисунков.

Задачи диссертации:

1. Проанализировать мировую, советскую и национальную историографию, в которой отражены средства пластической выразительности и специфические эстетические особенности различных техник рисунка в зависимости от периодов развития изобразительного искусства.
2. Анализ текстов, написанных художниками, в которых рассматривается проблема рисунка в контексте художественного творчества.
3. Изучение рисунков, выполненных молдавскими художниками.
4. Выявление специфики художественного рисунка в разные периоды эволюции национального изобразительного искусства.
5. Разработка творческих образов некоторых выдающихся деятелей в области национальной художественной культуры в указанный период.

Научная новизна и оригинальность: заключается в том, что впервые на основе обширной историографической базы представлен обобщающий анализ эволюции художественного рисунка в рамках национального искусства на временном отрезке 1891-2000 гг. Инновационный характер работы определяется тем, что она вводит в научный оборот значимые графические произведения.

Полученные результаты способствуют решению важной научной задачи, предлагая ознакомиться с различными точками зрения на поставленную проблему, а также рассмотрение художественных произведений молдавских рисовальщиков в историческом и ценностном ракурсе.

Теоретическая значимость работы является поливалентной. Научно оценен художественный рисунок в контексте национального искусства, а также введена в научный оборот новая важная информация. Диссертация дополняет корпус информативных данных и теоретических интерпретаций относительно национального изобразительного искусства.

Прикладное значение: результаты исследования будут использованы в качестве учебного пособия по предметам «История мирового искусства» и «История национального искусства», послужат теоретико-методологическим ориентиром при подготовке магистерских и докторских диссертаций, учебных пособий, научных публикаций в области искусствознания и др.

Внедрение научных результатов: результаты исследований были представлены на девяти национальных и международных научных форумах и опубликованы в пятнадцати научных работах.

ANNOTATION

Shibaev Dmitri. Artistic drawing in the development of fine arts in the Republic of Moldova (late 19th – 20th century). PhD thesis in History. Chisinau, 2024.

Structure of the thesis: introduction, three chapters, general conclusions and recommendations, annotations in Romanian, Russian, and English, bibliography from 260 of titles, 141 pages of the basic text and appendix.

Keywords: drawing, historiography, easel graphics, pastel, pencil, ink, sketch, publications, catalog, graphic, diary, socialist realism, portrait, self-portrait, graphic materials, document.

Field of study: 611.07 – History of Science and Technology (Visual Arts).

The aim of the paper is to determine the role of artistic drawing in the historical development of fine arts in the Republic of Moldova from the end of the 19th to the end of the 20th century by examining, systematizing and analyzing the bibliographical sources in which directly or indrectly the theme of artistic drawing was under examination in the studied period, regarding both published and unpublished drawings.

Proposed objectives:

1. Examination of the universal, soviet and national historiography which reflect the means of plastic expression and the specific aesthetic peculiarities of various drawing techniques according to the periods of development of fine arts.
2. Text analysis of works written by visual artists about drawing in the context of artistic creation.
3. Exploration of drawings realized by Moldovan artists.
4. Identifying the specifics of artistic drawing in different periods of evolution of national fine arts.
5. Elaboration of the creative portraits of some outstanding personalities in the field of national plastic culture in the mentioned period.

Scientific novelty and originality: it consists in the presentation for the first time of a synthesis of the evolution of artistic drawing within the national plastic arts in the time segment of 1891-2000, based on a vast historiographical base. The innovative character of the work is determined by the scientific and artistic circuit of reference works.

The obtained results contribute to the solution of an important scientific problem by proposing to familiarize with different points of view on the approached problem, as well as to examine the works of art of the Moldavian draughtsmen from a historical and value perspective.

Theoretical significance of the work: it is theoretically polyvalent, by scientifically valorizing artistic drawing in the context of national fine arts, introducing new important information into the scientific circuit. The thesis completes the set of informative data and theoretical interpretations on national visual arts.

Practical value: the results of the research will be used as a course support for the 'History of Universal Art' and 'History of National Art' subjects, serving as a theoretical and methodological reference for the elaboration of master and doctoral theses, teaching materials, scientific publications in the field of art studies, etc.

Implementation of scientific results: the results of the investigations were presented at nine national and international scientific forums and published in fifteen scientific papers.

ȘIBAEV DMITRI

DESENUL ARTISTIC ÎN CADRUL EVOLUȚIEI ARTELOR PLASTICE ÎN REPUBLICA MOLDOVA (SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA - SECOLUL AL XX-LEA)

611.07 – ISTORIA ŞTIINŢEI ȘI TEHNICII (ARTE VIZUALE)

Rezumatul tezei de doctorat în istorie

Aprobat spre tipar: *19. 05. 2025*	Formatul hârtiei 60x84 1/16
Hârtie ofset. Tipar ofset.	Tiraj 50 ex.
Coli de tipar.: 2,1	Comanda nr. 59/25

Centru Editorial-Poligrafic al USM

Str. Al. Mateevici, 60, Chișinău, MD-2009